

Jacek Pietrzak

(Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny)

**WIKTORIAŃSKA SALONNIÈRE I JEJ ŚWIAT
ROZWAŻANIA WOKÓŁ BIOGRAFII GERTRUDE TENNANT
AUTORSTWA DAVIDA WALLERA¹**

Można śmiało powiedzieć, że Gertrude Tennant przez niemal sto lat była postacią zapomnianą. Próżno było szukać informacji o niej w opasłych studiach poświęconych epoce wiktoriańskiej, sporadycznie wzmianki pojawiały się w bardziej dogłębnych biografiiach takich postaci jak Gustaw Falubert czy Henry Morton Stanley. Jednak jej pierwsza biografia wzbudziła żywe zainteresowanie najbardziej renomowanych i opiniotwórczych brytyjskich gazet², a w internetowym wydaniu szacownego narodowego słownika biograficznego Brytyjczyków pojawił się wreszcie jej biogram³. Na czym zatem polega fenomen Gertrude Tennant? Czy warto poświęcać uwagę postaci kobiecej epoki wiktoriańskiej, która nie była pisarką, poetką czy malarką, jak też bojowniczką o prawa kobiet czy aktywistką socjalną?

Gertrude Barbara Rich Collier, bo tak brzmiało jej rodowe nazwisko, urodziła się 9 listopada 1819 r. w Newcastle Lodge w hrabstwie Galway w zachodniej Irlandii, gdzie jej ojciec pełnił służbę oficera Royal Navy. Gertrude była tylko kilka miesięcy młodsza od królowej Wiktorii i fakt ten miał wymiar swego rodzaju symbolu. Jej dojrzałe życie miało być swego rodzaju podróżą przez jądro wiktoriańskiego świata, w jego społecznych, literackich, artystycznych i politycznych odsłonach.

Gertrude wywodziła się z jednego z tych brytyjskich militarnych klanów, które symbolizowały chwałę Albionu osiągającą niemal mityczne apogeum w wyniku zwycięskich zmagania z napoleońską Francją. Stopień admirała w Royal Navy osiągnęli jej pradziadek, dziadek, ojciec, stryj i kuzyni. Wielu członków jej najbliższej rodziny zasiadało w parlamencie. Poprzez babkę ze strony matki z rodu barone-

¹ D. Waller, *The Magnificent Mrs Tennant. The Adventurous Life of Gertrude Tennant, Victorian Grande Dame*, Yale University Press, New Haven–London 2009, ss. 304.

² Recenzje pojawiły się m. in. w „The Times”, „The Daily Telegraph”, „The Guardian”, „The Independent”.

³ D. Waller, Tennant [née Collier], Gertrude Barbara Rich (1819–1918), [w:] *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/101196/?back=#,35177> [dostęp: 23 III 2013]

tów Frankland jej antenatem był niekoronowany władca Anglii Oliver Cromwell. Podczas wojen napoleońskich poległo kilku jej bliskich krewnych, niektórzy w aureoli bohaterów⁴.

Jako córka dowódcy okrętu we wczesnym dzieciństwie doświadczyła pobytu w Kraju Przylądkowym w Południowej Afryce, na Mauritiusie i Madagaskarze. W wieku sześciu lat zamieszkała w Paryżu, gdy jej ojciec został zwolniony ze służby czynnej w czasach redukcji Royal Navy⁵. Miała spędzić następne 21 lat we Francji czasów Karola X, a następnie Ludwika Filipa, tak świetnie sportretowanych w dziełach Balzaka i fakt ten miał kluczowe znaczenie dla ukształtowania się jej sposobu postrzegania świata, gustów, a także zawarcia ciekawych i ważnych znajomości.

Rodziny „dobrze urodzonych” Brytyjczyków, nawet bez arystokratycznych tytułów, jak Collierowie, chętnie przyjmowano nie tylko w salonach paryskich elit, ale nawet na dworze królewskim. Gertrude uległa fascynacji fenomenem paryskiego salonu, tak wspaniale rozkwitłego w XVIII w., zaś po czasach rewolucji i Napoleona próbującego odzyskać swój dawny splendor⁶. Niewątpliwie wielki

⁴ Dziadek, sir George Collier (1738–1795), wiceadmirał, jest uważany za jednego z wybitniejszych dowódców Royal Navy podczas wojny o kolonie amerykańskie (1775–1783); był także członkiem Izby Gmin, próbował sił jako autor sztuk teatralnych. Ojciec Henry Theodosius Browne Collier (1791–1872), służył podczas wojen napoleońskich głównie na Morzu Śródziemnym i u wybrzeży Francji; od 1812 r. dowodził okrętem. W 1823 r. został przeniesiony w stan nieczynny, jednak jako emeryt w czasach królowej Wiktorii awansował do rangi admirała. Stryj sir Francis Augustus Collier (ok. 1783–1849), kontradmirał; był uczestnikiem zwycięstwa Nelsona pod Abukirem (1798), następnie służył m.in. na Karaibach i walczył z piratami w Zatoce Perskiej; zmarł jako dowódca dywizjonu w Hongkongu. Kolejny stryj George Collier, podpułkownik elitarnego regimentu Coldstream Guards, weteran kampanii iberyjskiej został śmiertelnie ranny w walkach pod Bayonne w kwietniu 1814 r. Ze strony matki, Gertrude wywodziła się ze starej rodziny ziemiańskiej z Wiltshire. Dziadek Robert Nicholas (1758–1826), prawnik, członek Izby Gmin, był także wieloletnim przewodniczącym Rady ds. Akcyzy. Trzech braci matki zginęło podczas wojen napoleońskich: William Nicholas (1785–1812), major saperów, był bohaterem oblężenia Badajoz, zmarł z ran w kwietniu 1812 r.; dwaj inni bracia, Robert i Thomas, zginęli jako oficerowie Royal Navy. Kolejny brat matki Edward Nicholas, dyplomata, organizował z Helgolandu działalność przeciwko napoleońskiej Francji. Admirałem i członkiem Izby Gmin był pradziadek ze strony matki był sir Thomas Frankland (1718–1784), piąty baronet, pochodzący ze znanego i wpływowego rodu z Yorkshire. Kuzynem ze strony matki był kolejny admirał i członek Izby Gmin sir William Bowles (1780–1869), weteran wojen napoleońskich, szwagier premiera Henry’ego Palmerstona. Zob. biografy w: *Dictionary of National Biography* [DNB], 1885–1900, ed. by L. Stephen, S. Lee, https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography; W.R. O’Byrne, *A Naval Biographical Dictionary*, London 1849, https://en.wikisource.org/wiki/A_Naval_Biographical_Dictionary oraz na stronie www.historyofparliamentonline.org/research/members. Na temat rodziny zob. też: J. Waylen, *The House of Cromwell: A Genealogical History of the Family and Descendants of the Protector*, London 1897.

⁵ Tradycją Royal Navy było przenoszenie w okresie pokoju licznych oficerów w stan nieczynny, na tzw. „pół pensji” (half pay). W czasach depresji gospodarczej po zwycięstwie nad Napoleonem tysiące Brytyjczyków, w tym wielu oficerów, osiedlało się w pokonanej Francji, gdzie życie było znacznie tańsze (i gdzie można było schronić się przed wierzytelkami).

⁶ Szerzej na temat francuskiego salonu i jego świetności w XVIII w. zob.: B. Craveri, *Złoty wiek konwersacji*, przekład J. Ugniewska, K. Żaboklicki, Warszawa 2009.

wpływ wywarło na nią poznanie dwóch prawdziwych „królowych” ówczesnego paryskiego salonu: księżnej Dino⁷ oraz hrabiny Granville⁸. Mało popularny nad Tamizą wizerunek *salonnière*, inteligentnej gospodyni i moderatorki spotkań wybitnych przedstawicieli elit, postaci literatury, sztuki i nauki, niewątpliwie zawładnął jej wyobraźnią.

W 1842 r. w normandzkim kurorcie w Trouville Collierowie nawiązali znajomość z rodziną pewnego zamożnego chirurga z Rouen. Gertrude poznała syna lekarza, 20-letniego zblazowanego i gardzącego konwenansami studenta prawa. Było to jedno z najważniejszych spotkań w jej życiu, bowiem owym studentem był Gustaw Flaubert, późniejszy gigant francuskiej i światowej literatury. Spotkanie dało początek relacji rozpiętej gdzieś między flirtem, może platoniczną miłością młodych ludzi, a dojrzałą, zaskakująco trwałą i naprawdę serdeczną przyjaźnią⁹. Była to wydawałoby się niemożliwa przyjaźń między mężczyzną rzucającym wyzwanie społecznym normom epoki, pełnym wyzwolonego erotyzmu oraz kobietą głęboko wierną konwenansom, świetnie w istocie wpisującą się w rodzącą się epokę wiktoriańską. W późniejszym okresie, już po powrocie do Anglii, Gertrude nie kryła oburzenia największym dziełem pisarza *Madame Bovary* (1857):

[...] jestem oszołomiona [...], że mogłeś znajdować przyjemność w pisaniu czegoś tak ohydneho, jak ta książka! Jest ona dla mnie zła od początku do końca! A talent jako został w nią włożony, ohydę tę podwoił!¹⁰.

Pomimo odmiennych wizji świata przyjaźń przetrwała 30-letnią rozłąkę po wyjeździe Gertrude z Francji¹¹.

W 1846 r. Gertrude wróciła do Londynu, wyraźnie pozbawiona romantycznych złudzeń młodości, lecz zdeterminowana, by dzięki małżeństwu zająć zgodną z urodzeniem pozycję w brytyjskim społeczeństwie. Rok później poślubiła Charlesa Tennanta, londyńskiego prawnika, starszego od niej o 23 lata (i tylko pięć

⁷ Dorota de Talleyrand-Périgord, księżna Dino (1793–1862), jedna z najsłynniejszych dam epoki; oficjalnie córka księcia kurlandzkiego Piotra Birona (faktycznie prawdopodobnie polskiego dyplomaty Aleksandra Batowskiego), żona bratanka słynnego polityka i dyplomaty Charlesa Talleyranda. Szerzej zob.: J. Durka, *Wokół życiorysu księżnej Doroty Dino i jej krótkiej wizyty w Antoninie latem 1843 roku*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne” 2010, t. 14, red. A. Czabański, s. 19–27.

⁸ Harriet Leveson-Gover, hrabina Granville (1785–1862), córka księcia Devonshire i słynnej *salonnière* Lady Georgiany z domu Spencer; była żoną wieloletniego ambasadora brytyjskiego w Paryżu.

⁹ Szerzej zob.: F. Brown, *Gustaw Flaubert. W niewoli słowa i kobiet*, Warszawa 2008, s. 158–162, 164, 175–176, 353, 439, 663, 712; G. Flaubert, *Listy*, wybór i przekład W. Rogowicz, Warszawa 1957, s. 13, 17, 334–336, 338–339, 342.

¹⁰ Cyt. za: F. Brown, *Gustaw Flaubert...*, s. 439 (list z 23 VI 1857).

¹¹ Spotkali się ponownie dopiero w 1876 r. w Paryżu. Gertrude dzięki Flaubertowi poznała wówczas rosyjskiego pisarza Iwana Turgieniewa; zaangażowała się wówczas także w działania na rzecz upamiętnienia George Sand. W listach Flaubert nazywał ją swoją „starą przyjaciółką, drogą Gertrudą” i zapewniał o tęsknocie. Zob. G. Flaubert, *Listy...*, s. 334, 342.

lat młodszego od jej ojca). W oczach rodziny Gertrude małżeństwo to nie stanowiło szczytu kariery¹². Tennantowie reprezentowali charakterystyczny model mieszczaństwa angielskiego stopniowo przekształcającego się w ziemiaństwo – *landed gentry*¹³. Charles nie był raczej postacią wybitną, ale reprezentował ciekawy typ wiktoriańskiego dżentelmena. Wychowanek elitarniej prywatnej szkoły Harrow, prowadził odziedziczoną po ojcu lukratywną kancelarię adwokacką¹⁴, ale zasiadał także krótko w Izbie Gmin (1830–1831) i był autorem niezbyt udanych utworów poetyckich i teatralnych oraz nudnych opisów własnych młodzieńczych podróży po Europie. Nieco większe powodzenie osiągnął jako autor książek, broszur i artykułów dotyczących bieżących zagadnień społeczno-politycznych, zwracając uwagę zwłaszcza publikacjami z zakresu ekonomii politycznej, dziś już jednak zupełnie zapomnianymi¹⁵.

Przez ćwierć wieku Gertrude i Charles prowadzili w miarę stabilne życie przykładowego wiktoriańskiego małżeństwa, dzieląc radość i żalobę po narodzinach i zgonach dzieci (ostatecznie przeżyło czworo – trzy córki oraz syn). Już jednak

¹² Warto zauważyć, że siostry Gertrude zawarły raczej bardziej prestiżowe mariaże. Henrietta (Harriet), rywalka w młodzieńczych flirtach z Flaubertem, poślubiła szkockiego baroneta. Clementine została żoną oficera Royal Navy, którego przodkowie pochodzili ze szkockiego rodu arystokratycznego książąt Argyll. Również małżeństwa braci odpowiadały pozycji rodziny: George Baring Browne, oficer marynarki ożenił się córką bogatych właścicieli ziemskich z Walii, a Clarence Augustus, oficer w Indiach, poślubił córkę Petera Rolta, bogatego przemysłowca stocznioowego i członka Izby Gmin. Zob. J. Waylen, *The House...*

¹³ Podstawy finansowej prosperity rodziny stworzył ojciec Charlesa, George Tennant (1765–1832), pochodzący z Wigan koło Manchesteru bogaty londyński prawnik. Był on zaufanym doradcą arystokratów (m.in. lorda Jersey) oraz banku Child'a, jednego z najstarszych w City. Tennant od 1814 r. inwestował w bogatej w minerały południowej Walii, która stała się jednym z centrów brytyjskiej rewolucji przemysłowej. W rejonie Swansea w hrabstwie Glamorgan zakupił posiadłości ziemskie (w tym wiejską rezydencję Cadoxton Lodge), zajmował się także eksploatacją miejscowych złóż węgla kamiennego. Najbardziej zapisał się jednak w lokalnej historii jako pomysłodawca i inwestor kanału żeglugowego, znanego jako Tennant Canal, który został zbudowany w latach 1821–1824. Był to jeden z najdłuższych i najważniejszych prywatnych kanałów w Wielkiej Brytanii. Niezwykle ryzykowna inwestycja okazała się sukcesem i podstawą bogactwa rodziny. Kanał przynosił zyski do lat 90. XIX w. i był wykorzystywany gospodarczo do połowy lat 30. XX w. Szerzej zob.: K. Tucker, *A Scratch in Glamorganshire. George the Founder (1765–1832). A Study of the Life of George Tennant, projector of the Neath and Swansea, Red Jacket and Junction Canals (better known as the Tennant Canal)*, Cilfrew 1998.

¹⁴ Charles Tennant reprezentował profesję prawniczą określaną jako *solicitor*. Generalnie byli to prywatni radcowie prawni, nie należący do palestry (*bar*) i nie mający wówczas prawa reprezentowania klientów w procesach sądowych. Adwokaci sądowi, *barristers*, cieszyli się z kolei prestiżem i zaliczani byli do społecznej elity (zawód ten wykonywał starszy brat Charlesa, Henry). Jednak w czasach wiktoriańskich prestiż *solicitors* znacznie wzrósł, niektórzy osiągnęli nawet fortuny. Znakomity portret bogatych *solicitors* daje powieść Johna Galsworthy'ego *Saga rodu Forsyte'ów*.

¹⁵ Biogram Charlesa Tennanta (1796–1873) zob: historyofparliamentonline.org/volume/1820-1832/member/tennant-charles-1796-1873 [dostęp: 20 IX 2017]. Szerzej o nim także: K. Tucker, *A Scratch...*

w tym „spokojnym” okresie życia pojawiły się niezwykle znajomości, stanowiące jakby zapowiedź przyszłości Gertrude jako gospodyni salonu. Najważniejsze były spotkania z wiodącym życie wygnańca na Jersey Wiktorem Hugo, którego poznała jako podłotek w paryskich salonach. Co ciekawe Tennantowie mieli później okazję spotkania ze sprawcą wygnania pisarza Napoleonem III, gdy także wiódł on życie banity na ziemi angielskiej po Sedanie i upadku Drugiego Cesarstwa. Należy także wspomnieć jeszcze o kontaktach z dwojgiem sławnych ludzi pióra: czołową kobiecą postacią angielskiej literatury, rówieśniczką Gertrude, George Eliot (właściwie Mary Ann Evans) oraz popularnym literackim portrecistą brytyjskiego społeczeństwa Anthony’em Trollopem.

Śmierć Charlesa w marcu 1873 r. zakończyła trwający ćwierć wieku związek małżeński, który, jak się wszystko wskazuje, okazał się udany i cechował się głębokim wzajemnym przywiązaniem. Podobnie jak dekadę wcześniej królowa Wiktoria, Gertrude zwycięsko przetrwała paraliżującą depresję po śmierci męża i podjęła udaną próbę odnalezienia nowego sensu życia, a zarazem zbudowania niezależnej i oryginalnej pozycji w londyńskim „towarzystwie”. Tradycja salonu była w pewnym sensie zauważalna nad Tamizą, lecz nie mogła równać się z paryską, pojawiały się głosy, że obca jest ona duchowi brytyjskich elit¹⁶. Niewątpliwą inspiracją dla Gertrude był jej bliski kuzyn Charles Hamilton Aide, popularny wówczas poeta, prozaik i muzyk, który był ważną postacią londyńskiego życia towarzyskiego i także prowadził salon¹⁷. Był on również dla kuzynki swego rodzaju łącznikiem z kręgami literackimi i artystycznymi. Z kolei dochody z lukratywnych walijskich posiadłości, rozsądnie zarządzanych przez Gertrude i jej syna prawnika Charlesa, zabezpieczyły finansowo nie tylko komfortowe życie, lecz także planowane kosztowne przedsięwzięcia towarzyskie¹⁸.

¹⁶ Pod koniec XVIII i na początku XIX w. najsłynniejszy londyński salon prowadziła Georgiana Cavendish, księżna Devonshire. W czasach Regencji słynął Holland House stanowiący ośrodek towarzyski wigów, którego gospodarzami byli: polityk Henry Vassall-Fox, lord Holland oraz jego żona lady Elizabeth. W okresie wiktoriańskim za najbardziej wpływowy uchodził salon Little Holland House, który prowadzili Henry Toby Prinsep, dyrektor Kompanii Wschodnioindyjskiej i historyk Indii oraz jego żona Sara. Szerzej zob.: A. Foreman, *The Duchess. Georgiana, Duchess of Devonshire*, London 2008; L. Kelly, *Holland House. A History of London’s Most Celebrated Salon*, b.m.w. 2013; Ch. Boyce, P. Finnerty, A.M. Millim, *Victorian Celebrity Culture and Tennyson’s Circle*, Basingstoke 2013.

¹⁷ Charles Hamilton Aide (1826–1906) był niezwykłą postacią. Jego ojciec był synem bogatego ormiańskiego kupca z Konstantynopola, obracającym się w salonach Wiednia, Londynu i Paryża. Matka była córką admirała George’a Colliera, dziadka Gertrude. Aide przed rozpoczęciem kariery literackiej studiował w Bonn i był oficerem armii brytyjskiej. Jego biogram: D.S. Meldrum, *Aide Charles Hamilton*, DNB, *Supplement Jan. 1901 – Dec. 1911*, vol. 1, s. 24–25.

¹⁸ Mąż Gertrude stał się właścicielem walijskich posiadłości i Tennant Canal po wieloletnich bataliach sądowych z rodziną i śmierci starszego brata w 1865 r. Opis posiadłości zob.: „The London Gazette”, 26 VII 1872.

Początków salonu można doszukiwać się w 1874 r., jednak czasy świetności przypadły na lata 80. i częściowo 90. XIX stulecia. Gertrude regularnie zapraszała do swego eleganckiego domu przy Richmond Terrace¹⁹ w Westminster liczne grono najświetniejszych postaci wiktoriańskiej Anglii, nie zabrakło także wśród jej gości znamienitych cudzoziemców. Istotą salonu była różnorodność gości, którzy go odwiedzali. Na przyjęciach można było spotkać ludzi, których, jak się wydawało, nic nie łączyło: artystów, pisarzy, aktorów, naukowców, biznesmenów, podróżników i polityków.

Lista gości prezentowała się imponująco. Malarzy reprezentowali tak wybitni artyści jak John Everett Millais, George Frederick Watts oraz Edward Burne-Jones. Świat sztuk pięknych i literatury łączył John Ruskin, jeden z najbardziej wpływowych umysłów epoki. Nie zabrakło też znakomitości sceny teatralnej: Henry'ego Irvinga, powszechnie uważanego za największego ówczesnego brytyjskiego aktora, oraz bożyszcza widowni znaną Sekwany Benoît-Constanta Coquelina. Wśród literatów można wyróżnić nobliwego wówczas Roberta Browninga oraz dopiero rozpoczynającego karierę Oscara Wilde'a, a także poetę i dziennikarza Edwina Arnolda, redaktora wpływowego londyńskiego dziennika „The Daily Telegraph”. „Ambasadorami” literatury zza oceanu byli prawdziwi geniusze pióra: Henry James oraz Mark Twain. Tak uwielbianą przez gospodynię salonu literaturę francuską reprezentował z kolei prowansalski prozaik i poeta Alphonse Daudet. Na zaproszenie Gertrude odpowiadali także naukowcy, głównie przedstawiciele nauk ścisłych i przyrodniczych, np. słynny „buldog Darwina” biolog i filozof Thomas Henry Huxley, wszechstronny i kontrowersyjny pionier eugeniki Francis Galton czy fizyk, późniejszy noblista, John William Strutt, lord Rayleigh.

Politycy odwiedzający salon wywodzili się niemal wyłącznie z szeregów Partii Liberalnej, ale za to nie brakowało wśród nich postaci pierwszoplanowych. Najwybitniejszym spośród nich był regularny bywalec William Ewart Gladstone, lider wigów i wieloletni premier. Wśród innych polityków tej partii na uwagę zasługują Joseph Chamberlain (niekiedy pojawiał się także jego syn Austen), William Vernon Harcourt czy radykał Charles Dilke. Wyjątkiem w tym wigowskim kręgu był konserwatysta Arthur James Balfour, późniejszy premier i szef dyplomacji. Francuską politykę reprezentował ambasador i były premier Trzeciej Republiki o angielskich korzeniach William Henry Waddington, odwiedzający salon wraz z żoną, nowojorską arystokratką Mary Alsop King. Wśród gości salonu znalazły się postacie, które wydawały się nie pasować do konserwatywnej w istocie wizji świata gospodyni: księżę Piotr Kropotkin, rosyjski myśliciel, geograf i rewolucjo-

¹⁹ W 1868 r. Tennantowie opuścili swój stary dom przy Russell Square w dzielnicy Bloomsbury, kojarzonej z solidną klasą średnią oraz nuworyszami i zamieszkali przy Richmond Terrace 2 (obecnie 6) tuż przy „rządowej” ulicy Whitehall, nieopodal parlamentu. Była to oczywiście wymarzona lokalizacja dla wpływowego salonu.

nista, który stał się teoretykiem anarchizmu oraz Beatrice Potter Webb, intelektualistka, działaczka społeczna i polityczna, jedna z czołowych postaci socjalizmu fabiańskiego.

Do tego zestawienia należy jeszcze dorzucić autentycznych *self made men*, których niezwykle drogi życiowe wiodły od dołów społecznych wiktoriańskiej Brytanii poprzez „amerykański sen” do sławy i bogactwa. Byli to: urodzony w Szkocji „król stali” Andrew Carnegie, jeden z najbogatszych ludzi na świecie, twórca amerykańskiego imperium przemysłowego oraz Walijczyk Henry Morton Stanley, najślynniejszy podróżnik i odkrywca epoki. Obaj mieli istotny wpływ na życie jednej z córek Gertrude.

Córki, Dorothy i Eveleen, obie zjawiskowo piękne, odgrywały znaczącą rolę w życiu salonu Gertrude i jego kręgu towarzyskiego. Ich uroda fascynowała malarzy, a piękne portrety autorstwa Wattsa i Millaisa do dziś urzekają. Szczególnie Dorothy, wyróżniająca się błyskotliwą inteligencją i niebanalną osobowością, przyczyniała się do powodzenia matczynego salonu. Była utalentowaną neoklasyccystyczną malarką rodzajową²⁰. Prawdopodobnie jej największą miłością był Carnegie. Jednak w lipcu 1890 r. z iście królewską oprawą poślubiła w Opactwie Westminsterskim długo odrzucanego Henry’ego Mortona Stanleya, którego afrykańskie podróże i odkrycia zdumiewały współczesnych i zmieniły historię Czarnego Łądu. Zięciem Gertrude został zatem nieślubny syn walijskiej służącej, zarazem człowiek sukcesu (niebawem także członek parlamentu i szlachcic), nie cierpiany przez brytyjskie elity i uwielbiany przez tłumy²¹. Pani Tennant nie mogła jednak narzekać. Zawsze zakłopotany wobec dam Stanley nie był salonowym lwem, jednak jego sławie trudno było dorównać, a para małżonków zyskała status

²⁰ Dorothy Tennant, lady Stanley (1855–1926), kształciła się pod kierunkiem Edwarda Poyntera w Slade School przy Uniwersytecie Londyńskim. Była także uczennicą popularnego wówczas francuskiego malarza Jacquesa Hennera w jego paryskim studiu. Tennant wystawiała swoje prace w prestiżowych londyńskich galeriach, jak Royal Academy, Grosvenor Gallery, New Gallery, a także w Liverpoolu, Manchesterze i Paryżu. Jej najślynniejsze prace ukazywały życie londyńskich dzieci z marginesu społecznego (cykl *London Street Arabs*), celowo odżegnywała się jednak od realizmu społecznego. Namalowany przez nią portret francuskiego polityka Leona Gambetty nabył sławny amerykański dziennikarz i wydawca Joseph Pulitzer. Niewątpliwie utalentowana, przez długi czas pozostawała zapomniana. Ostatnio można zaobserwować wzrost zainteresowania jej dokonaniem wśród historyków sztuki. Szerzej o niej zob.: *Slum travelers. Ladies and London Poverty 1860–1920*, ed. by E. Ross, Berkeley–London 2007, s. 239–248; N.R. Marshall, *City of Gold and Mud. Painting Victorian London*, New Haven–London 2012, passim.

²¹ Henry Morton Stanley (właściwie John Rowlands, 1841–1904), zyskał sławę jako dziennikarz „New York Herald”, który odnalazł w Afryce podróżnika i misjonarza Davida Livingstone’a (1871). Największe znaczenie miała jednak jego transafrykańska podróż (1874–1877), podczas której odkrył dorzecze rzeki Kongo. Pracując następnie dla króla Belgów Leopolda II stworzył podwaliny pod późniejsze Kongo belgijskie. Najlepsza do tej pory biografia Stanleya: T. Jeal, *Stanley. The Impossible Life of Africa’s Greatest Explorer*, London 2008. Praca daje również wnikliwy portret jego małżeństwa z Dorothy oraz ich relacji z Gertrude.

celebrytów na miarę swoich czasów. Gertrude niemal nie odstępowała małżonków, towarzysząc im nawet w szeroko nagłaśnianych podróżach do USA, Kanady, Australii i Nowej Zelandii.

Eveleen, zawsze nieco w cieniu siostry, odegrała jednak bardzo ważną rolę w historii salonu. Z talentem i profesjonalizmem zajmowała się fotografią, portretując w ten sposób niezwykle postacie członków rodziny i jej kręgu towarzyskiego. Warto zauważyć, że jedną z tych postaci był jej mąż, Frederic William Henry Myers, poeta, filolog, eseista, a zarazem głośny wówczas badacz zjawisk paranormalnych²².

Fascynującą postacią była także synowa Gertrude, Winifred Coombe-Tennant, sufrażystka, krzewicielka walijskiej tożsamości narodowej, działaczka społeczna i polityczna, patronka sztuki a także słynna spirytystka²³.

Gertrude Tennant, coraz mniej aktywna towarzysko, przeżyła królową Wiktorię, a także obu swych zięciów. Ukształtowana w świecie z kart powieści Jane Austen, Williama Thackereya czy Honoriusza Balzaka doczekała Wielkiej Wojny zwiastującej prawdziwy początek nowego stulecia. W 1917 r. okopach Flandrii poległ jej niespełna 20-letni wnuk Christopher Coombe-Tennant, oficer Gwardii Walijskiej, młodzieniec wybitnie uzdolniony i wrażliwy²⁴. Jak wiele milionów Europejczyków stała się ofiarą przerażającej epidemii grypy nazwanej później „hiszpanką”. Zmarła 27 kwietnia 1918 r., pół roku przed 99 urodzinami.

David Waller, autor pierwszej biografii Gertrude Tennant, nie jest akademickim historykiem. Absolwent uniwersytetu w Oxfordzie, magisterium uzyskał w Birckbeck College (wchodzącym w skład Uniwersytetu Londyńskiego), specjalizując się w interdyscyplinarnych studiach wiktoriańskich. Był dziennikarzem „Financial Times”, obok pisania o epoce wiktoriańskiej, zajmuje się doradztwem biznesowym. Omawiana praca to jego historyczny debiut książkowy w zakresie

²² Eveleen Tennant (1856–1937) i Richard Myers (1843–1901) pobrali się w 1880 r. Dzięki Richardowi do kręgu towarzyskiego Tennantów dołączył jego przyjaciel, syn królowej Wiktorii, książę Leopold. Szerzej o nich zob.: T. Hamilton, *Immortal Longings. FWH Myers and the Victorian Search for Life after Death*, Exeter 2009.

²³ Winifred Coombe-Tennant z domu Pearce-Serocold (1874–1956), była córką oficera marynarki, który zdobył majątek w Australii. Ze strony matki pochodziła z rodu Richardsonów, potentatów miedzianych z Swansea. Miała arystokratyczne koneksje, m.in. jej kuzynką była królowa Elżbieta, żona Jerzego VI („królowa matka”). 43-letniego Charlesa (który zmienił nazwisko na Coombe-Tennant, gdy odziedziczył majątek przyjaciela swojego ojca) poślubiła w 1895 r. Była przyjaciółką Davida Lloyda George’a i kochanką Geralda Balfoura (ministra i brata premiera). Po I wojnie światowej wchodziła w skład brytyjskiej delegacji do Ligi Narodów, kandydowała także bez powodzenia do Izby Gmin. Szerzej o niej: P. Lord, *Winifred Coombe Tennant. A Life Through Art*, Aberystwyth 2007; *Between Two Worlds. The Diary of Winifred Coombe Tennant 1909–1924*, ed. by P. Lord, Aberystwyth 2011.

²⁴ Przyjaciel rodziny, fizyk, wynalazca i pisarz Oliver Lodge, napisał o nim nawet książkę. Zob.: O. Lodge, *Christopher. A Study in Human Personality*, London 1918.

historii²⁵. Miał szczęście, o którym marzy każdy badacz czy poważny pasjonat historii. Dzięki znajomości z wdową po wnuku Gertrude, w 2005 r. uzyskał dostęp do przebogatego archiwum rodzinnego przez lata ukrytego przed światem na poddaszu wiejskiego domu rodziny Coombe-Tennant. Zbiór ten zawierał prawdziwe skarby: dzienniki Gertrude, potężną korespondencję, w tym oczywiście z „wielkimi”, których poznała, szkice wspomnieniowe i literackie, dokumenty majątkowe Tennantów i inne rodzinne papiery. Waller nie ograniczył się do eksploracji tych rewelacyjnych i nigdy nie wykorzystanych przez badaczy źródeł. Dokonał kwerendy materiałów dotyczących córek i zięciów Gertrude przechowywanych w różnych brytyjskich instytucjach. Nie pominął zbiorów rodziny Tennant z West Glamorgan Archive Service w Swansea oraz niedawno udostępnionej badaczom spuścizny H.M. Stanleya zgromadzonej w belgijskim Musée Royal de l’Afrique Centrale w Tervuren koło Brukseli.

Książka Wallera łączy w sobie dobre cechy kojarzone z anglosaskim stylem pisania o historii: umiejętność zajmującego, plastycznego opowiadania przeplatane anegdotami i dygresjami, połączoną z bardzo solidną wiedzą o epoce, świetnym odmalowaniem tła i kontekstów oraz panowaniem nad bogatym materiałem źródłowym. Właściwie jedyną istotną wadą książki jest irytująco niestaranny indeks osobowy, zawierający liczne pominięcia.

Można powiedzieć, że narracja książki ma charakter tradycyjny i jest to jej mocną stroną. Autor nie schlebia modnym współcześnie ujęciom pisania o historii kobiet. Nie próbuje oceniać spraw z perspektywy dzisiejszych kontekstów kulturowych. Ma świadomość sytuacji i statusu kobiet epoki i plastycznie pisze o przejawach dyskryminacji. Z drugiej strony potrafi polemizować z tak popularnymi w genderowych studiach tendencjami dostrzegania w epoce wiktoriańskiej jedynie „patriarchalnego ucisku i niesprawiedliwości” wobec kobiet (s. 123–124). Podkreśla, że dla większości wiktoriańskich kobiet z klasy średniej małżeństwo, nawet aranżowane czy zawarte z wyrachowania, oznaczało nieporównanie lepszy los niż sytuacja samotnej guwernantki, rezydentki, damy do towarzystwa czy opiekunki bogatszych starszych krewnych (s. 124). Nie wyolbrzymia roli odegranej przez Gertrude, nie sugeruje, że mamy do czynienia z osobą o znaczeniu porównywalnym z George Eliot czy Florence Nightingale. Wskazuje jednak, że także konserwatywna dama trzymająca się konwenansów epoki mogła poszerzać zakres roli społecznej wyznaczony kobietom.

²⁵ Już po ukazaniu się recenzowanej biografii opublikował następane książki: *The Perfect Man. The Muscular Life and Times of Eugen Sandow, Victorian Strongman*, Brighton 2011 (historia sławnego siłacza i pioniera kulturystyki) oraz *Iron Men. How one London Factory Powered the Industrial Revolution and Shaped the Modern World*, London–N. York 2016 (praca ukazuje nieznanne aspekty brytyjskiej rewolucji przemysłowej).

Waller nie wyjaśnia wprost jakie były źródła sukcesu Gertrude jako wpływowej gospodyni londyńskiego salonu. Uważna lektura pozwala jednak na wniosek, że sukces ten nie był bynajmniej oczywisty. Nawiązując do podtytułu książki, można powiedzieć, że zanim Richmond Terrace stał się kwitnącym ośrodkiem życia towarzyskiego, Gertrude nie była wcale „wiktoriańską wielką damą”. Była córką „dobrej”, lecz zubożałej oficerskiej rodziny (jakich wiele było w Anglii), z przyzwoitymi koneksjami (ale bez przesady), a później żoną zamożnego prawnika (ale nie szacownego adwokata sądowego), który odziedziczył wartościowe gospodarstwo ziemskie. Związki z tytułarną arystokracją nie były tu konieczne, ale zdecydowanie łatwiej wyobrazić sobie czołową londyńską *salonnière* jako przedstawicielkę wpływowej rodziny bankierskiej, handlowej, przemysłowej bądź choćby politycznej, prawniczej czy literackiej. Z książki Wallera jasno wynika, że kluczowe znaczenie miała osobowość Gertrude, jej niebywała łatwość nawiązywania kontaktów i stwarzania niepowtarzalnej atmosfery spotkań, których kwintesencją stanowiła różnorodność. Autor nie ukrywa, że w motywacji Gertrude nie brakowało snobizmu, nie doszukuje się w niej na siłę świetnego wykształcenia i głębi intelektualnej. Docenia jednak jej pragnienie przyciągania „gwiazdozbioru” talentów a nie arystokratycznych tytułów.

Użyte przez autora w podtytule książki określenie życia Gertrude jako „adventurous” czyli „pełnego przygód” lub nawet „awanturniczego”, zawiera w sobie inteligentną zachętę, ale także element subtelnej przewrotności. Nie chodzi tu przecież o „awantury” w stylu Loli Montez, lecz o wyrafinowaną i ekscytującą przygodę intelektualną i towarzyską jaką dać mogą spotkania z fascynującymi ludźmi epoki. Dowodem inteligencji Wallera jest dostrzeżenie wielkiego potencjału w historii kobiety, która na pierwszy rzut oka pod wieloma względami sprawiała wrażenie przeciętnej i konwencjonalnej. Znakomicie ukazuje Gertrude w trzech zupełnie odmiennych rolach, które razem tworzą fascynującą całość: młodej kobiety korzystającej z uroków życia w balzakowskiej monarchii lipcowej, przykładnej wiktoriańskiej żony i matki z klasy średniej, wreszcie londyńskiej *salonnière* w wielkim stylu. Książka o Gertrude to w istocie biografia pretekstowa, „szkatułkowa”, która inspiruje do smakowitego zagłębiania się w historii ludzi, których spotkała, a którzy reprezentowali jakby zupełnie nie przystające do siebie światy. Mamy tu swoiste panoptikum, gdzie spotykamy nieprawdopodobne spektrum postaci: jest tu i romantyczna księżna Dino, giganci literatury Hugo i Flaubert, ale także Twain i James, prerafaelici, spirytyści, odkrywca Stanley, politycy Gladstone i Balfour.

David Waller udowodnił, że pisanie o takich postaciach jak Gertrude Tenant, wydawałoby się bez „biografii”, ma nie mniejszy sens niż kolejne opasłe studia poświęcone królowej Wiktorii czy jej premierom. Jego książka pokazuje

jak fascynujący może być świat widziany nie z perspektywy czynnego sprawcy wydarzeń historycznych lecz ich świadka. To ważny i cenny głos w dyskusjach nad epoką wiktoriańską²⁶. Dobrze się stało, że taka książka powstała.

Słowa kluczowe: Tennant Gertrude, epoka wiktoriańska, historia kobiet, salony, kultura, społeczeństwo.

Keywords: Tennant Gertrude, Victorian times, women's history, salons, culture, society.

²⁶ Na temat znaczenia epoki wiktoriańskiej we współczesnej kulturze brytyjskiej zob. np.: A. Gołda-Derejczyk, *Through the Looking Glass: the Postmodern Revision of Nineteenth-century British Culture*, Katowice 2009.